

6. Услубу усулҳои таълими фанни таърих. Баёни шифоҳӣ

Омӯзгор дар давоми кори таълим ҳамеша кӯшиш мекунад, ки шогирдон маводи барномавиरो амику хубтар аз худ намоянд. Шакли азхудкунии назариявӣ ва амалии донишхоро услуб нишон медиҳад.

Роҳи фаъолияти маърифатии омӯзгору хонандагон, ки бо тарзу воситаҳои таълим дониш гирифта, маҳорату малака ҳосил мекунанд ва доираи назару қобилияти фикрии хонандагон ташаққул меёбад, услуби таълим номида мешавад.

Мазмуни маълумот, ки дар китоби дарсӣ дарҷ гаштааст, ба воситаи услубҳо ба хонандагон омӯзонидани хоҳад шуд, чунки маводро хонанда танҳо дар шакли муайяни фаъолияти назариявӣ амалӣ азхуд карда метавонад, ки ин шакли услуби таълим аст.

Мафҳуми услуб маънои калимаи “метод”³-ро ифода мекунад, ки ба маънии дигар ин мафҳумро ба сифати роҳи донишомӯзӣ низ маънидод кардан мумкин аст.

Услуби таълим ду паҳлӯ дорад ва он таъсири мутақобилаи омӯзгор ва хонандаро (дар алоҳидагӣ ва ё тамоми гурӯҳи синфро), ки дар шароити муайян мегузарад, ҳатман таъмин менамояд. Раванди таълим бидуни фаъолияти яқвақтаи омӯзгор ва таълимгирандагон, бидуни таъсири мутақобилаи дидактикии онҳо имконнопазир аст. Масалан, агар омӯзгор кӯшиш кунад, ки мавзӯи навро хуб фаҳмонад, аммо ҳуди хонандагон дар азхудкунии он мароқ зоҳир нанамоянд ва омӯзгор барои фаъолгардии онҳо аз ҷиҳати дидактикӣ таъсир расонида натавонад, он гоҳ мақсаду вазифаҳои дарс ҳам ҷойи худро намеёбанд. Бинобар ҳамин, дар истифодаи ин ё он усули таълим (ҳикоя, сӯҳбат, кор бо хариҳои таърихӣ ва ғайра) на танҳо омӯзгор фаъолият нишон дода, таъсири ӯ ба хонандагон ба омал меояд, балки мавқеи хонандагон низ ба ин ё он амалиёти фикрию таҷрибавӣ (бо диққат гӯш карда, фикру андеша рондан, аз рӯи тахтаи синф навиштаҷотхоро ба дафтарҳои худ сабт намудан) назаррас мегардад. Ғайр аз ин, як тарафти услубро бевосита мушоҳида кардан мумкин нест.

³ метод – аз калимаи юнонӣ *metohodos* гирифта шуда, маъноаш - роҳ, тарз, усули тадҳин, восита, назария, таълимот мебошад.

Мушоҳидакорӣ хеле душвору мураккаб мебошад. Тарафи аввали ин амалҳо пайдарҳамии амали омӯзгор ва пайравии хонандагон ба ӯ мебошад. Тарафи дуюм, ҳолати ботинии хонандагон, дараҷаи фаъолиятнокӣ ва тарзи азхудкунии маводи таълимӣ аст, ки ба усули кори омӯзгор пурра шабоҳат надорад. Ҳамин тарафи ботинии услуби таълим барои омӯзгори навомӯз душвор буда, аз ӯ ҳаматарафа донишдони имкониятҳои синну солии азхудкунии донишхоро аз ҷониби хонандагон талаб мекунад.

Услуби таълим – ин қисми таркибӣ, ҷузъи бевоситаи усулҳои таълимӣ мебошад. Масалан, ҳангоми баёни шифоҳӣ баъзе чизхоро дар тахтаи синф навиштан, ҳангоми бо маводи аёнӣ шинос шудан, истифодабарии усули муқоиса, корҳои хаттии якдигарро санҷидани хонандагон ва ғайра мебошад. Як усулро дар усулҳои гуногун истифода кардан мумкин аст. Чунончи, аз муқоиса бар меояд, ҳангоми баёни мавзӯ, кор бо китоби дарсӣ, сӯҳбат ва ғайра услубҳои гуногун истифода карда мешавад.

Бо ҳамин, услубу усулҳои таълим басо гуногуну сермароманд ва аз ҳамин сабаб баъзеи онҳо хусусиятҳои ба ҳамдигар монанд низ доранд, ки онҳоро маҳз дар ҳамин асоси замина гурӯҳбандӣ намудаанд. Дар илми педагогика ва фанни услуби таълими фанни таърихи муосир чандин намуди гурӯҳбандии услуби таълим вучуд доранд, чунки олимони доир ба ин масъала ақидаи ягона надоранд.

Гурӯҳбандии зерини услубҳои таълим бештар ба чашм мерасад, ки онҳоро қайд мекунем:

- 1) Аз рӯи манбаъҳои донишомӯзӣ (усулҳои шифоҳӣ, аёнӣ, амалӣ).
- 2) Аз рӯи шаклҳои фаъолияти омӯзгор (услубҳои таълимӣ) ва хонандагон (услубҳои азхудкунӣ).
- 3) Аз рӯи фаъолияти фикрӣ ва маърифатӣ (репродуктивӣ, эзоҳӣ-тасвирӣ, проблемавӣ, қисман ҷустуҷӯӣ-тадқиқотӣ).
- 4) Аз рӯи фаъолияти мустақилонаи хонандагон (барномавӣ, интерактивӣ, бозиҳои нақшӣ).

Ин ҷо дар бораи он усулҳое, ки бештар дар тарҷибаи мактабҳои кунунии ҷумҳурии истифода бурда мешаванд, алоҳида таваккуф хоҳем кард:

Баёни шифоҳӣ

Услубҳои шифоии таълим гуфта чунин услубҳои таълимиро меноманд, ки онҳо маҳз даҳонӣ буда, шифоҳӣ гузориш дода мешаванд. Ба услубҳои шифоҳии таълим дохил мешаванд: хикоя, нақл, баён, лексия, сӯҳбат, мубоҳиса, фаҳмонидан ва ғайраҳо. Дар раванди истифодабарии ин услубҳо омӯзгор бо таври шифоҳӣ маводи таълимиро мефаҳмонад ва хонандагон бошанд бо роҳи гӯшандозӣ, дархотирнигоҳдорӣ, эҳсос ва дарк кардан онро азхуд мекунанд ва фаъолияти худро дар оянда нишон медиҳанд.

Баёни шифоҳии омӯзгор дар таълими фанни таърих моҳияти муҳим мебозад. Омӯзгор ба воситаи нутқи шифоҳӣ тамоми қори таълимиро бо истифодабарии асбобҳои аёнӣ, таҳлили сарчашмаҳо ва ғайра ташкил мекунад.

Инчунин нутқи омӯзгор аҳамияти тарбиявӣ ҳам дорад, чунки ба воситаи он ба шахсияти хонанда ва ахлоқи ӯ таъсири бузург расонида мешавад.

Баёни маводи таърихӣ бояд барои хонандагон дастрас, аёнӣ ва мушаххас бошад. Танҳо дар ин маврид маводи таълимӣ дар хотираи хонандагон боқӣ хоҳад монд. Ҳалли ин ва ё он мавзӯё агар дар китоби дарсӣ мураккаб шарҳ дода шуда бошад, омӯзгор вазифадор аст, ки ифодаи онро тарзе ташкил намояд, ки дарки он барои хонандагон содда ва фаҳмо шавад. Агар омӯзгор фанни таърихро худ хуб аз бар карда бошад, он гоҳ онро содда ва фаҳмо шаҳр дода метавонад.

Шарти дигари ифода намудани маводи таърихӣ эътимоднокии он мебошад. Хонандагон дар асоси воқеаҳои аниқӣ илми таърих бояд боварии комил ҳосил намоянд. Ҳаминро бояд ба инобат гирифт, ки хонандагони синфҳои болоӣ ба воқеаҳои гузаштаи таърихӣ аз рӯи назари танқидӣ менигаранд, аз ин сабаб онҳо ба хулосаҳои ҳосилнамудаи омӯзгор, ба алоқаи мантиқии ифодаи маводи таълимӣ эътибор медиҳанд. Дар синфҳои поёнӣ бошад, хонандагон бештар ба ҷиҳатҳои бадеияти маводи таърихӣ диққат медиҳанд.

Шарти асосии таълими фанни таърих, мустаҳкам азхуд намудани маводи таълимӣ мебошад. Ҳар як мавзӯи нав ҳангоми дарс мустаҳкам карда мешавад. Дар хотир нигоҳ доштани маводи

таърихӣ хангоми таълим, яъне дар раванди дарс ба вучуд меояд. Аз ин сабаб зарур аст, ки он равшан ва бурро ифода карда шавад. Яке аз шартҳои дар хотир нигоҳдории воқеаҳои таърихӣ дар он иборат аст, ки дар байни воқеаю ҳодисаҳои ба амаломадаи таърихӣ алоқамандӣ, сабаби пайдоиш ва натиҷаю хулосабарории ҳодисаҳо нишон дода шаванд.

Барои азхуд кардани мавзӯҳои таърихӣ бояд хулосаҳои асосии дарс ба хонандагон равшан гардонида шаванд. Омӯзгор барои хубтар ташкил намудани ин раванд, дар охири дарс хулосаи умумии мавзӯро бояд якчанд маротиба такрор наояд, то ки он дар тафаккур ва идроки хонанда аниқу дақиқ чой ёбад. Инчунин ин амал бо тарзи баёни омӯзгор алоқамандии зич дорад. Агар хонандагон моҳияти ҳар як ҳодиса, сифатҳои фарқкунанда, пайдоиш, тараққиёт ва алоқамандии онҳоро нафаҳманд, пас онҳо табиатан дарсро дуруст, чуқур ва васеъ дарк карда наметавонанд. Бинобар ин, омӯзгор бояд ба чихатҳои тарзи баёни худ диққати махсус зоҳир наояд.

Яке аз шартҳои муҳими илми таърих аз он иборат аст, ки ҳар ҳодиса аз рӯи шароитҳои таърихӣ бояд баҳо дода шаванд. Агар моҳияти таърихии як ҳодиса пурра омӯхта шавад, пас дарки он аз ҷониби хонандагон сабуку содда мегардад. Барои исботи чихати мусбӣ ва ё манфии ин ё он ҳодисаи таърихӣ дар шууру тафаккури омӯзгор бояд далелу исбот ва хулосаҳои аниқ мусаллаҳ бошад, танҳо дар ҷунин шароит хонандагон боварӣ ҳосил менамоянд.

Дар вақти баён маводи ҷадид забони гуёи омӯзгор бояд тоза, равшан, оммафаҳм ва содда бошад. Пеш аз ҳама нутқи омӯзгор бояд аз нуқтаи назари имлоӣ дуруст бошад. Дар ҷунин шароит фикри омӯзгор ва ифодаи ӯ барои хонандагон фаҳмо мешавад. Истифодабарии ҷумлаҳо ва ибораҳои нодуруст барои дарк ва азхуднамоии маводи таърихӣ монеа мегардад. Омӯзгор бояд дар сӯҳбати худ ба зада ва талаффузи калимаҳо аҳамият диҳад, чунки талаффузи нодурусти онҳо ба тарзи сухангӯии хонадагон оҳиста-оҳиста таъсир мерасонад. Вақте ки омӯзгор аз калимаву ибораҳои хоричӣ истифода мебарад, шарҳи луғавии он барои хонандагон шарт ва зарур аст. Тарзи сухангӯии устод бадеият низ бояд дошта бошад. Хангоми хониши порчаҳои адабиёти бадеӣ ва ё маводи

таърихӣ омӯзгор бояд аз истифодабарии ибораҳои таъсирбахш парҳез накунад. Чунин маводро аз китобҳои таърихӣ, асарҳои адیبон, ибора ва зарбумасалҳои халқӣ, шеърҳо, мақолаҳои илмӣ ва халқӣ дарёфт кардан мумкин аст. Омӯзгор аз рӯи мазмуну мундариҷаи дарс садои худро бояд баланду паст гардонад, аммо ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки ин ивазшавии садои омӯзгор бояд дар як суръат ва раванди мӯътадил гузарад, то ки хонандагон аз рӯи қобилияти шунавоии худ тавонанд дарк кунанд, ки кадоме аз парча ва ё ҷойи пораи хондаистодаи омӯзгор барояшон муҳим, диққатҷалбкунанда мебошад. Дар вақти суханронӣ ва ё фаҳмонидани ягон қисмати мавзӯи омӯзгор набояд аз ҷумлаҳои дуру дароз ва печ дар печ истифода барад, чунки пеш аз ҳама, хусусияти синнусолии хонандагон бояд ба инобат гирифта шавад ва дигар он ки истифодаи чунин ҷумлаҳо дарку фаҳмиши хонандагонро душвор ва мураккаб мегардонад. Омӯзгор дар баёни воқеаҳои муҳим, хулосаҳо бояд каме таваккуф кунад. Агар дар вақти дарс ҳодисаҳои таърихӣ баён шаванд, ки хонандагонро ба ҳаяҷон оваранд, ин бахши мавзӯи бояд ба ҳарорат ва суръати баландтар ифода карда шавад. Аҳамияти бузурги баёни шифоҳии омӯзгорро ба назар гирифта, омӯзгорони ҷавони навкор бояд ҳамеша барои инкишоф додани нутқ ва маҳорати гуфтугӯии худ доимо кор баранд.

Шаклҳои баёни мавзӯи дар дарсҳои таърих

Дар таҷрибаи педагогӣ якҷанд усулҳои баёни мавзӯҳои таърихӣ вучуд доранд. Вақте, ки сухан дар бораи ҳодисаҳои таърихӣ меравду омӯзгор доир ба амалиёти мушаххаси оммаи халқ ва ё шахсони таърихӣ муфассал ва бо бадеияти махсус нишон медиҳад, он гоҳ ин намуди баён ҳикоя номида мешавад. Ҳикоя як мазмуни муайян дошта, бо мундариҷаи худ фарқ мекунад. Масалан, ҳикоя дар бораи юриши сафедҷомагон, ҳикоя дар бораи шӯриши соли 1916 дар Хӯҷанд, ҳикоя дар бораи марги қаҳрамононаи Ҳабиб Юсуфӣ ва ғайраҳо.

Барои таъсирбахш ва самаранок ҳикоя намудани воқеаҳои таърихӣ омӯзгор бояд аз чандин адабиёти иловагӣ ва ёрирасон истифода барад. Омӯзгор воқеаҳои муҳими таърихиро ба тарзи бадеӣ ҳикоят мекунад, ки ин барои зинда ва айнан тасаввур

намудани таърихи гузашта ба хонандагон кӯмак мерасонад. Чунин шаклҳои ҳикоя дар мавриде истифода бурда мешаванд, ки омӯзгор меҳодад, ки ба воситаи он моҳияти ин ва ё он ҳодисаи таърихиро аниқ ва зинда тасвир намуда, онро дар хотираи хонандагон ҷойгир намояд, чунки маҳз ин ҳодиса аҳамияти бузурги тарбиявӣ ва таълимӣ дорад. Масалан, ҳикоя дар бораи гирифта шудани қасри Бастилия, қаҳрамони Темурмалик, ҳаракати сарбадорони Самарқанд, муҳорибаи Сталинград ва ғайраҳо дар ҳақиқат таъсирбахш буда, аҳамияти бузурги тарбиявӣ доранд.

Усули ҳикоя вақте истифода бурда мешавад, ки омӯзгор маҳз дар ҳамон замон меҳодад, ки хонандагон доир ба ин ва ё он ҳодисаи нави таърихӣ тасаввуроти зинда ва мушаххасе пайдо намоянд, то ки он дар муддати тӯлонӣ боз дар тасаввуроти онҳо ҷой дошта бошад.

Ҳикоя на барои нақли ҳодисаҳои таърихӣ, балки барои дарки раванд, моҳият ва қонуниятҳои таърихӣ истифода бурда мешавад, ҷӣ дар синфҳои поёни ва ҷӣ дар синфҳои болоӣ. Аммо, вобаста ба синну соли хонандагон дар синфҳои поёни ҳикоя бояд нисбат кӯтоҳ (10-15 дақиқа) бошад, дар синфҳои болоӣ вобаста аз мазмун ва мундариҷаи матн ҳикоя метавонад мураккаб ва давомнокиаш то ба 30-35 дақиқа расад.

Усули маълумоти мухтасар

Ин услуби баёни мавзӯ дар дарси таърих аз ҳикоя сифатан фарқ мекунад. Мақсади таълимиаш аз он иборат аст, ки омӯзгор ба хонандагон дар бораи ин ва ё он воқеаи таърихӣ хабар медиҳад. Масалан, “6 июни соли 1415 Ян Гус дар гулхан сӯзонида шуд”, “22 июни соли 1941 Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз ёфт”. Дар усули ҳикоя бошад мо воқеаро ҳаматарафа нишон медиҳем.

Тавсифи воқеаҳои таърихӣ дар вақти дарс дар қатори нақли ҳодисаҳо ба кор бурда мешавад. Ҳангоми тавсифномаи нишона ва хусусиятҳо, ҳолат, шакли зоҳирии ҳар як ҳодисаи таърихӣ нишон дода мешавад. Бар хилофи ҳикоя тавсиф қонунияти муайян надошта, ҳамаи ҳодисаҳои таърихӣ нақлшуда, тавсиф мешаванд.

Дар дарсҳои таърих ёдгориҳои таърихӣ (мақбараи Сомониён, муассисаҳои хочағӣ, корхонаҳои саноатӣ, вазъияти синфҳои

гуногун дар ҳар даври замон, яроку аслиҳа, асбобҳои рӯзгор, либос ва ғайра тавсиф карда мешавад).

Дар таҷрибаи кори таълими фанни таърих ду шакли тавсиф дида мешавад:

1 Тавсифи тасвирӣ.

2 Тавсифи таҳлилӣ.

Масалан, агар ҳангоми баёни мавзӯи таърихи халқи тоҷик дар миёнаҳои асри XX агар омӯзгор намуди зоҳирии шаҳри Душанберо бо кӯчаҳои тангу торик, тартиб ва сохти иморатҳо тавсиф карданӣ шавад, пас он тавсифи тасвирӣ мебошад. Агар ӯ қисмҳои алоҳидаи шаҳри Душанберо тавсиф намуда, вазифа, нақш ва мавқеи ҳар як муассисаро дар ҳаёти шаҳри Душанбе тасвир кунад, инро тавсифи таҳлилӣ меноманд. Дар синфҳои болоӣ, ки хонандагон дар бораи бисёр масъалаҳои таърихӣ тасаввурот доранд, бештар шакли таҳлил ба қор бурда мешавад, яъне хонандагон ҳангоми омӯзиш бештар ба моҳияти масъалаҳо аҳамият медиҳанд.

Услуби хислатнома

Дар баробари баёни мавзӯи омӯзгор барои пурра ва равшан намудани ин ва ё он ҳодисаи таърихӣ ва шахсони таърихӣ хислатномаи ботафсил ё мухтасар медиҳанд. Бо ин роҳ хусусиятҳои фарқкунанда ва умумияти онҳоро дар бар гирифтани мумкин аст. Ба ғайр аз хислатномаи кӯтоҳ ва пурра хислатномаи ҷамъбаस्तкунанда низ вучуд дорад, ки ин услуб барои баёни шифоии аниқ ва аёни гузаронидани таълими фанни таърихӣ кӯмак мерасонад.

Услуби фаҳмондан

Яке аз роҳҳои дуруст фаҳмидани масъалаҳои таърихӣ фаҳмондани моҳияти онҳо мебошад. Омӯзгор алоқамандӣ, сабабҳои ботинии онҳоро фаҳмонда медиҳад. Одатан омӯзгорони навқор ба таҳлил ва муҳокимаи мавзӯи омӯхташуда аҳамият намедиҳанд. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки бисёр масъалаҳои таърихиро танҳо дар натиҷаи таҳлил ва муҳокимаи якҷояи омӯзгор ва хонандагон дуруст фаҳмидан мумкин аст. Масалан, агар тараққиёти Русия дар асри XVII таҳлил карда нашавад, моҳияти ислоҳоти Петри I норавшан мемонад.

Услуги муҳокима

Қисмҳои назариявии таълими фанни таърих дар ҳолате хуб аз бар карда мешавад, ки хонандагон моҳияти ҳар кадоме аз онҳоро дарк кунанд. Барои азхуд кардани масъалаҳои муҳими таърихӣ муҳокимаи хонандагон лозим аст. Муҳокима бояд дастрас, мантиқан дуруст, амиқ бошад. Он қисмҳои таърих, ки ба муҳокимаи васеътар эҳтиёҷ доранд, бояд бештар муҳокима карда шавад. Масалан, таҳлили сохти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сабабҳои пошхӯрии давлати Сомониён.

Услуги лексионӣ

Дар мактаб омӯзгор бо таври лексионӣ низ метавонад фанни таърихро таълим диҳад. Дар дарсҳои лексионӣ, ки танҳо дар синфҳои болоӣ гузаронида мешаванд, маводи барномавӣ барои таҳлил ва ҷамъбасти он истифода бурда мешавад. Агар лексия дар мактаби олий тарзи яқингарӣ аз тарафи устод нақлуниро дошта бошад, пас дар лексияи мактаби миёна усулҳои сӯҳбат, саволу ҷавоб, мустақамқунни донишҳои азхудкарда низ ҷой доранд. Омӯзгор гоҳ-гоҳ барои ҷалб намудани диққати хонандагон онҳоро ба мувоҳида даъват мекунад. Лексия дар мактаб сулар гузаронида шуда, омӯзгор аз болои самтҳои хонандагон низ назорат ва роҳбарӣ менамояд.

Дарсҳои лексионӣ он вақт гузаронида мешаванд, ки агар ба хонандагон қонуният ва мантиқи воқеаҳои таърихиро нишон додан зарур бошад, агар маводи барномавӣ ҷиҳатҳои назариявӣ дошта бошад, ё мавзӯҳои омӯхташударо такрор кардан лозим бошад.

Ба ҳамин тарик, азхуд кардани донишҳои таърихӣ ба воситаи баёни омӯзгор, нақл, тавсиф, ҳислатнома, таҳлил, муҳокима ва лексия ҳосил карда мешавад. Дар дарсҳои таърих ҳама намуди нақли шифоҳӣ бо ҳам омехта шуда, яке дигарро иваз менамояд. Омӯзгор мувофиқи мазмуни мавзӯӣ, мақсад ва вазифаҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳандаи дарс, хусусиятҳои синнусолӣ ва дараҷаи омодагии хонандагон шакл ва тарзи баёни шифоҳиро интихоб ва дигаргун карда метавонанд.

Сӯҳбат – услуги шифоҳии таълими таърих аст, ки бо ёрии саволу ҷавоб маводи таълимӣ азхуд карда мешавад ва ё дониши хонандагон санҷида мешавад. Ҳикоя, лексия, ҳислатнома,

маърӯза ва дигар ахбороти шифохӣ аз шаклҳои монологии⁴ нутқ ба ҳисоб меравад. Услуби сӯҳбат бошад шакли диалогии⁵ кори омӯзгор бо хонандагон мебошад. Сӯҳбатро барои ҳалли ҳар гуна вазифаҳои таълимӣ-тарбиявӣ ва инкишофдиҳанда дар лаҳзаҳои гуногуни дарс истифода бурдан мумкин аст. Омӯзгор мавзӯро муайян карда, саволҳо тартиб медиҳад. Онҳо бояд фаҳмо, возеҳ, мантиқан дуруст ва кӯтоҳ бошанд. Аввал саволи умумӣ гузошта шуда, баъд аз хонандагони алоҳида пурсида мешавад. Дар рафти сӯҳбат омӯзгор саволҳои иловагӣ ё ёрирасон медиҳад, то ки хонандагон мустақилона фикр карданро омӯзанд. Агар хонандагон барои посухдиҳӣ душворӣ кашанд, он гоҳ омӯзгор вазифадор аст, ки барои кӯмак ба онҳо саволҳои ёрирасон диҳад. Омӯзгор савол мегузорад, хонанда посух медиҳад, бо ҳамин роҳ раванди таълим пеш меравад. Вақти сӯҳбат шогирдон аз омӯзгор чизеро мепурсанд, ки барояшон нофаҳмост.

Лозим аст, ки хонанда мавзӯи сӯҳбатро донанд, вагарна ба савол ҷавоб гардонидани наметавонад, агар ҷавоб гӯяд ҳам он дар аксар маврид нодуруст хоҳад буд. Тартибдиҳии савол ва дуруст гузоштани он кори ҳазл нест. Фарқи байни саволҳои асосӣ, дуюмдараҷа ва иловагиро дарк карда тавонистани омӯзгор ниҳоят зарур аст. Дар дохили савол калимаҳои душворфаҳм бояд набошад, саволҳо бояд такрорӣ ҳам набошанд. Аз тарафи дигар ҷавобҳо низ бояд мазмуни муайяно дар бар дошта бошанд. Вақти посух хонандагон сергапӣ накунад, такрор набояд бошад, дар посухи савол хонандагон бояд фикри асосиро мухтасар оранд, ҷавоби хонандагон пурра ва кӯтоҳ мешавад. Онҳо муфассал, пай дар пай, бо мисолҳо, исботҳо бояд бошанд, ки ҳамаи ин нишондодҳо аз дониши шогирдон гувоҳӣ медиҳанд. Хонандагон бо як ё ду калима (ҳа ва ё не) ва ё як ду ҷумла набояд ба савол ҷавоб гардонанд. Фақат ҷавоби пурра қодир аст, ки тафаккур ва нутқи хонандагонро инкишоф диҳад. Ҷавоби онҳо ба омӯзгор нишон медиҳад, ки онҳо чиро хуб азхуд карданду чиро на.

Дар раванди таълим асосан 3 намуди сӯҳбат истифода бурда мешавад:

---

⁴ монолог - шакли нутқ буда, гирифтори муфассали як одам мебошад.

⁵ диалог - шакли сӯҳбати ду ва ё як чанд кас мебошад.

1. Сӯҳбати муқаддимавӣ.
2. Сӯҳбати таҳлилӣ.
3. Сӯҳбати хулосавӣ.

Аз ин рӯ, услуби сӯҳбат дар оғози дарс, хангоми баёни мавзӯи нав ва дар фарҷоми он истифода шуда метавонад ва доимо барои иҷроиши вазифаи таълимӣ мусоидат менамояд. Сӯҳбат хонандагонро ба ҳустуҷӯӣ равона месозад, дар онҳо унсурҳои андешаронии эҷодӣ ва мустақилиятро пайдо мекунад. Бо пайдоиши масъалаҳо ва вазъи мураккаб имконият муҳаё менамояд, барои барқарор намудани донишҳои қаблан азхудкарда хизмат мекунад. Ҷиҳати муҳими сӯҳбат дар он аст, ки хонанда қоидаҳо, таърифҳо, далелҳо ва ғайраҳоро ба хотир меорад. Инчунин зарур аст, ки омӯзгор усулҳои саволгузорию ба шогирдон омӯзонда ва ин амалро зери назорати педагогӣ гирад.

Инкишофи нутқи хонандагон

Воситаҳои асосии таъсиррасонии педагогӣ ба тараққиёти нутқи хонандагон инҳо мебошанд: назорат бурдан аз болои ҷавобҳои шиғоҳӣ ва хаттии хонандагон дар давоми дарс, омӯзонидани усули навиштани нақли хаттӣ ва иншо. Ба хонандагон нутқи худӣ омӯзгор таъсири бузург мерасонад.

Шакли олии нутқ – маҳорати гуфтугӯӣ аст. Дар хонандагон ин қобилиятро инкишоф дода, дар онҳо шавқу ҳавасро ба эҷодиёти бадеӣ, хондани рӯзномаҳо ва ғайра бедор намуда, баъзе малакаҳоро дар соҳаи маҳорати нутқ ба вучуд овардан шарт аст. Диққати махсусро пеш аз ҳама бояд ба хонандагони камсухан ва ором дод. Нақши муҳимро дар маданияти нутқ ва ғанигардии захираҳои фаёли луғавии хонандагон, ташкили маҳфилҳо, сӯҳбатҳо, баҳсу андеша, шабнишиниҳои бадеӣ, вохӯрӣ бо аҳли адаб ва олимон мебозад. Ҳамаи ин шавқ ҳавасро ба даст дароварда, шакли олии нутқ бедор мешавад ва ба азхудкунии ҳазинаи бойи забон ёрӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи фаёлияти дуру дарози омӯзгорон таҷрибае, ки илми услуби таълими таърих дар тӯли мавҷудияти худ омӯхта, усулҳои зиёдеро ҷамъоварӣ намудааст, ки онҳо фаёлияти маърифатиро ташкил менамоянд. Моҳияти асосии услуби баёни шиғоҳӣ – ба хонандагон додани маърифати зарурӣ

ба воситаи калимаю ибораҳо аст, ки аз тарзу воситаҳои мантиқӣ, ташкилӣ ва техникӣ истифода мешавад.

Фаъолияти омӯзгоре, ки аз ин услуб истифода мебарад иборат аз инҳо мебошад:

- 1) гузоштани масъалаи асосии омӯхташаванда;
- 2) ошкорсозии нишонаҳо;
- 3) муайян кардани мавқеҳои ибтидоӣ дар таҳлили ходисаҳо;
- 4) муқоиса ва ҷамъбастанӣ;
- 5) хулосабарорӣ.

Дар баробари ин фаъолияти хонандагон бошад аз ҷунин рукнҳо иборат мебошад:

- 1) гӯш кардан;
- 2) фаҳмида гирифтани маълумоти ба дастамада;
- 3) иҷрои қоидаҳои мухталиф дар дафтарҳои корӣ;
- 4) кашидани ҷадвалҳо;
- 5) гузориши саволҳои нофаҳмое, ки ҷангоми баёни мавзӯи нав ба вучуд омадаанд ва ғайра.

Дар давоми таълими фанни таърих бояд ҳамаи услубҳои, мисли баёни шифоҳӣ, аёнӣ, амалӣ, масъалавӣ, ҷустуҷӯӣ ва ғайраҳои истифода бурд. Масалан, ҳикоя, лексия, сӯхбат имкон медиҳад то ки хонандагон аҳамияти таълимро ба сифати набзи иҷтимоӣ ва ҳам шахсӣ қабул намоянд. Тавсифи асбобҳои аёнӣ, ки шавқу ҳаваси хонандагонро ба омӯзиши масъалаҳо бедор мекунад, ба фаъолияти онҳо қувват мебахшад, ҳастагиро рафъ месозад, инчунин хонандагон ба корҳои амалӣ мароқи бештар зоҳир менамоянд.

Усулҳои масъалавӣ, ҷустуҷӯӣ, интерактивӣ он вақт натиҷаи дилхоҳ медиҳад, ки агар вазъияти мураккаб дар доираи воқеии таълимӣ қарор дошта бошанд. Усулҳои таълим бо мақсади таълим ва инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият ва мазмуни маълумоти мактаб вобастагӣ дорад ва он ба хусусиятҳои психологӣ ва синну солии хонандагон низ алоқаманд мебошанд.

Интиҳоби услубҳои таълим ба таъминоти моддӣ-техникии мактаб низ робита дорад. Омӯзгор ҷангоми интиҳоби услуб бояд аниқ донанд, ки имконияти истифодабарии кадом намуди воситаҳои техникӣ мавҷуд мебошад.

Услуби таълим бо мактаб ва таҷрибаи кории омӯзгор низ алоқаманд аст. Дар мактабҳои пешқадам услубҳои гуногунро истифода мебаранд, омӯзгорони ҷаҳонӣ ин услубҳоро хуб аз бар карда, аниқ медонанд, ки онҳоро кай истифода баранд ва онҳо чӣ гуна натиҷа доранд.

Тазакур бояд дод, ки тафовути байни тарзу воситаҳои таълимро донишмандони омӯзгорони навоҳӣ шарт ва зарур аст. Ба воситаи таълим матнҳо, саволҳо, воситаҳои аёнӣ, маводи дидактикӣ, воситаҳои техникӣ, компютери дохил мешаванд. Тарзҳои таълим гуфта, техникаи истифодаи ин ё он воситаи таълимро меноманд, ки онҳо хеле сершумору фаровонанд.

Бо ёрии услуб мактабии ба мазмуни умумии маводи таълим шинос гардида, ба воситаи тарзҳои таълим тарафҳои ҷудоғонаи мавзӯро аниқ ҳама тарафа дарк менамоянд. Таъкид кардан ҷои аст, ки як тарзи таълим мумкин ба чандин услубҳои таълим шомил бошад.

Адабиёт

1. Педагогикаи мактаб // Дар зери таҳрири Т.И. Ҳукина. Таҷрибаи М. Раҳмонов ва С. Наимбоев. - Душанбе, 1988.
2. Нуриддинов Ғ.Н., Обидов И.О. ва диг. Луғати тафсири истилоҳоти педагога. - Душанбе, 1988.
3. Юсупов Юлдошбой. Педагогика. - Душанбе, 2006.
4. Выбор методов обучения в средней школе /Под. ред. Ю.К. Бабанского. – М., 1991.
5. Рошиский В.И. Азбука педагогического труда.- М., 1990.
6. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс.- М., 2003.